

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2020-28-378-393>
УДК 377.011.3-051:[34:008]

Радкевич Олександр Петрович,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник науково-організаційного відділу
Інституту професійно-технічної освіти НАПН України,
Київ, Україна.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2648-5726>
mr.radkevych@gmail.com

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ: РЕЗУЛЬТАТИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Анотація. У статті описується програма та хід проведення констатувального етапу експерименту щодо розвитку правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти. Також подається якісний і кількісний аналіз отриманих результатів за такими рівнями розвитку правової культури педагогічних працівників: високий, достатній, середній, низький. Висвітлено результати опитування педагогічних працівників щодо їхніх знань основних правових понять, засад конституційного права України; використання правових норм у повсякденному житті; знань основних понять освітнього права, основних законодавчих та нормативних актів у галузі освіти, що регулюють права та обов'язки учасників освітнього процесу; особливостей розроблення стандартів, освітніх програм, навчальних планів на компетентнісній основі. Розкрито результати самооцінювання педагогічними працівниками умінь розроблення нормативних освітніх документів щодо забезпечення професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників, а також теоретичних основ правового виховання учнів. Висвітлено ієрархію життєвих цінностей педагогічних працівників закладів професійної освіти (матеріальне забезпечення життя, цікава робота в закладі професійної освіти, розваги (отримання задоволення, відсутність зобов'язань), суспільне визнання, кар'єра, повага колег, загальна культура людини (зокрема правова культура), свобода (самостійність вчинків, незалежність суджень, оцінок), щастя інших людей, виконавська дисципліна, відповідальність).

Подано результати оцінювання педагогічними працівниками власної поведінки в ситуаціях, коли порушувалися їхні права, визначення чинників правомірної поведінки педагогічних працівників та їхнього інтересу до сучасних правових знань. Обґрунтовано потреби педагогічних працівників у правових знаннях, проаналізовано результати ранжування їхніх особистісних якостей (вимогливість до себе, законослухняність, самокритичність, правова принциповість, справедливість, а також і зарозумілість, лицемірство, самолюбство). Зроблено висновок, про недостатньо високий рівень правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти, що зумовлює необхідність цілеспрямованого розвитку в них правоосвіченості, правосвідомості, правових переконань тощо.

Ключові слова: правова культура; педагогічні працівники; заклади професійної освіти; констатувальний етап експерименту; самооцінювання.

1. ВСТУП /INTRODUCTION

Постановка проблеми. Серед найбільш важливих доміант розбудови демократичного суспільства в Україні, його цивілізованого розвитку основоположне місце займає сформованість високої правосвідомості, правової культури громадян. Розвиток ринкової економіки, необхідність цілеспрямованого формування культури економічних відносин, зокрема міжнародних, вимагають продуктивної професійно-правової підготовки кваліфікованих робітників, фахівців усіх галузей виробництва. Водночас прийняття державою низки міжнародних документів щодо прав людини, введення в дію оновлених Законів України «Про вищу освіту», «Про освіту» вимагають не тільки від керівників закладів освіти, але й, передусім, від кожного викладача, майстра виробничого навчання готовності виконувати свої функції з урахуванням визначених законодавством правових норм і обов'язків усіх учасників освітнього процесу та глибоким знанням особливостей певної професійної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Основою дослідження проблеми сформованості правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти є праці С. Виговської, С. Гончаренка, В. Загв'язинського, А. Киверялга, В. Краєвського, П. Лузана, А. Новикова, Д. Новикова, В. Сидоренка, А. Хуторського, В. Шейко та ін. У педагогічній літературі підходи до визначення поняття «критерій» простежуються в роботах П. Гальперіна, П. Городова, І. Лернера, І. Сопівник, Ю. Сурміна, М. Скаткіна, Н. Тализіної, В. Шейко та ін. Для педагогічних досліджень суть поняття «критерій» найповніше відображена в роботах В. Загв'язинського. Критерієм він вважає узагальнений показник розвитку системи, успішності діяльності, за яким виконується оцінка, порівняння явищ і процесів. Ступінь прояву і якісна сформованість критерію виражаються в певних показниках, які, у свою чергу, характеризуються низкою ознак [1]. Тим часом в науковій літературі є різні підходи до визначення його змісту. Зокрема М. Шилова вважає, що критерій – «це мірило, ознака для оцінювання, класифікації; судження, що дозволяє з безлічі можливих рішень вибрати одне» [2]. У свою чергу, І. Мавріна наголошує, що «критерій» є таким собі засобом, за допомогою якого вимірюється рівень, ступінь прояву того чи іншого явища, виступає в ролі мірила, оцінки суджень. Застосування критерію дає змогу визначити перевагу будь-якого вибору, в порівнянні з іншими, перевірити, наскільки результат відповідає поставленій меті [3].

Ґрунтуючись на результатах аналізу наукових доробків учених А. Ашерова, С. Василюка, С. Гончаренко, А. Гусенка, Н. Коваленка, П. Лузана, Є. Підлісного, Н. Розіної, Г. Тимощук, а також маючи власне бачення структури змісту об'єкта, що вивчається, визначено сукупність основних показників, на основі яких може оцінюватися сформованість компонентів розвитку правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти. Натомість варто погодитися з ученими (А. Ашеров [4], О. Заболотний [5], П. Лузан [6], І. Мося [7], В. Радкевич [8]), що за значущістю, вагомістю, діагностичною здатністю показники вимірювання певної особистісної якості чи властивості завжди різняться. Іншими словами, серед наведеного переліку є домінантні, провідні характеристики, і цей факт маємо враховувати при визначенні рівнів сформованості компонентів розвитку правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ /AIM AND TASKS

Метою статті є обґрунтування результатів констатувального експерименту щодо розвитку правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти.

Завдання: вибір методів дослідження; організація умов проведення дослідження (збір матеріалів); опрацювання результатів дослідження; формулювання висновків.

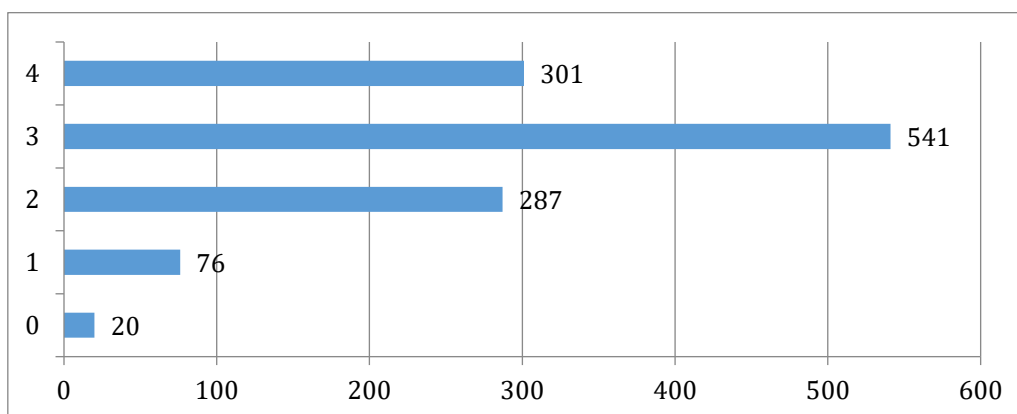
3. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODOLOGY

Методи дослідження: опитувально-діагностувальні (анкетування, бесіди, тестування, інтерв'ювання) – для з'ясування інформації щодо стану розвиненості правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти; обсерваційні (пряме і непряме спостереження) – для виявлення та збагачення досвіду застосування інноваційних методів, форм, технологій розвитку правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти; методи сам оцінювання – для усвідомлення педагогічними працівниками правових цінностей за ступенем їх значущості та власного рівня розвитку правової культури та ін.

4. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

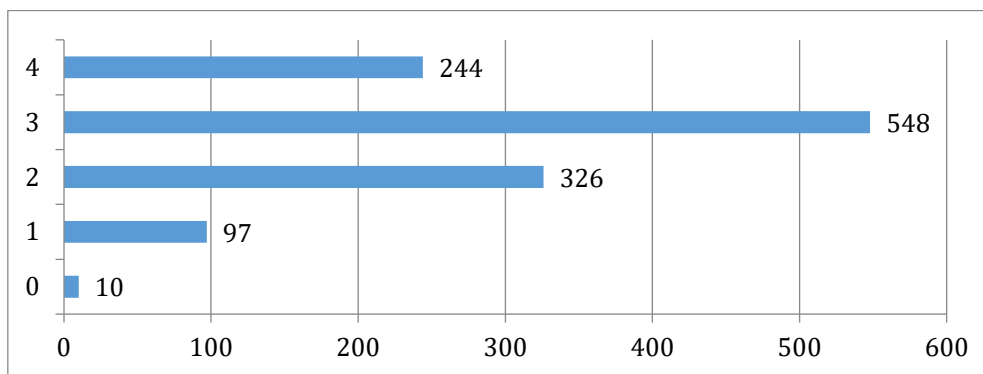
На етапі констатувального експерименту важливо було ознайомитися з думками педагогічних працівників закладів професійної освіти про право, його місце і роль в особистому й громадському житті, виявити рівень правових знань і вмінь респондентів, їхнє ставлення до правоосвіченості, володіння викладачами і майстрами виробничого навчання методиками й технологіями правового виховання та ін. З цією метою було розроблено анкету, на яку засобами online- опитування надали відповіді 1225 респондентів. Звернемо увагу на дані анкетного опитування, зокрема, результати самооцінювання педагогічними працівниками власного рівня розвитку правової культури.

Користуючись п'ятибальною шкалою, педагогічні працівники відмітили, що знаннями основних правових понять, засад конституційного права України вони володіють достатньою мірою: частка респондентів, які відмінно володіють такими знаннями, – 301 респондент (24,6%); 44,2 % респондентів оцінили правові знання на «добре»; задовільні знання мають 23,4 %; низькі знання основних правових понять, засад Конституційного права України мають 6,2 % опитаних педагогічних працівників. Прикметно, що лише 20 респондентів (1,6 %) зазначили, що взагалі не мають таких правових знань. Тобто, третина педагогічних працівників ыз числа опитаних (1225 осіб) визнають, що мають посередні і низькі правові знання (рис. 1).

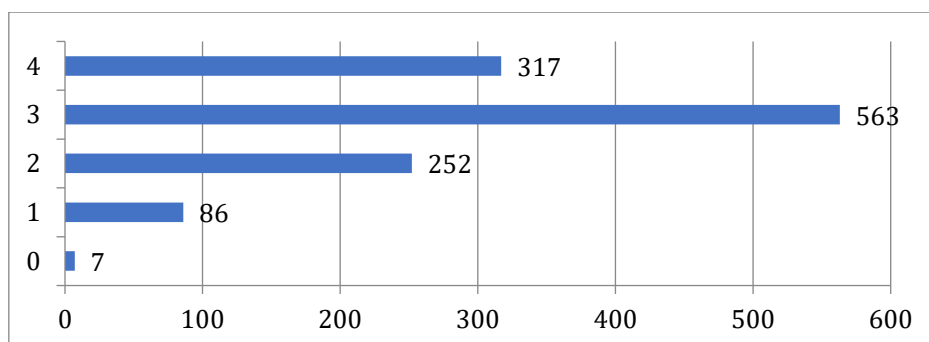
Рис. 1 Результати опитування щодо знань основних правових понять, засад конституційного права України педагогічними працівниками

Зауважимо, що результати самооцінювання педагогічними працівниками закладів професійної освіти власних умінь використовувати правові норми в повсякденному житті дещо «корелюють» зі щойно наведеними цифрами. Тобто відмінні, добрі, задовільні та низькі оцінки поставили 19,9%, 44,7%, 26,6%, 8% респондентів, відповідно. При цьому 10 педагогічних працівників (0,8 %) як і попереднього разу, відмітили, що зовсім не вміють використовувати правові норми у повсякденному житті. Такі результати, з одного боку, підкреслюють актуальність проблеми цілеспрямованого розвитку правоосвіченості, правосвідомості, правових переконань педагогічних працівників, а з іншого – підтверджують достовірність отриманих результатів (рис. 2).

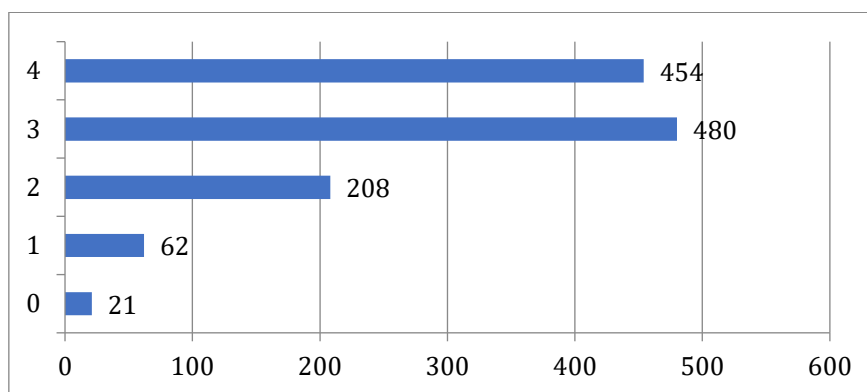
Рис. 2. Результати опитування щодо використання педагогічними працівниками правових норм у повсякденному житті

Украї важливо було, встановити, якою мірою володіють педагогічні працівники закладів професійної освіти основними поняттями освітнього права, основних законодавчих та нормативних актів у галузі освіти, котрі регулюють права та обов'язки учасників освітнього процесу. Наразі із прийняттям у 2017 р. Закону України «Про освіту», в 2019 р. – Закону «Про фахову передвищу освіту», Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року тощо істотно змінюються освітні правовідносини, зокрема у сфері професійної освіти. Відтак 880 педагогічних працівників закладів професійної освіти зазначили, що відмінно і добре володіють положеннями освітнього права, це складає 71,7%. Задовільні знання освітнього права наявні в 252 респондентів (20,6%). Лише 86 (7,1%) респондентів із 1225 опитаних вказали на низький рівень своїх знань у галузі освітнього права. Зовсім не володіють означеними правовими знаннями 7 осіб (0,6%) від усього загалу опитаних педагогічних працівників (рис. 3).

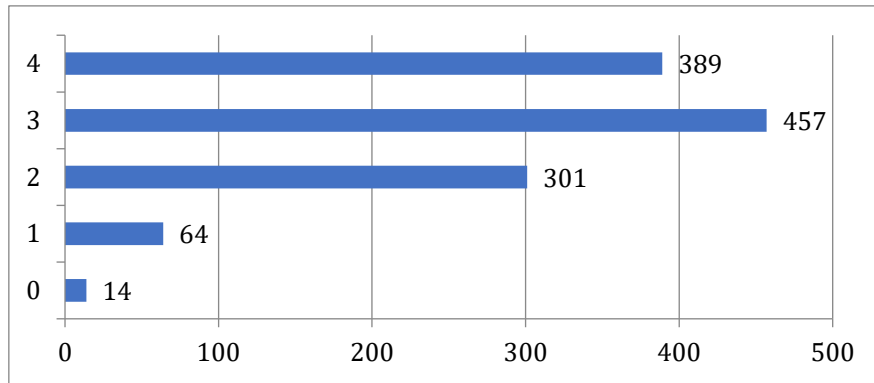
Рис. 3. Результати опитування щодо знань основних понять освітнього права, основних законодавчих та нормативних актів у галузі освіти, що регулюють права та обов'язки учасників освітнього процесу

Знання педагогічними працівниками освітніх, професійних стандартів, стандартів оцінювання кваліфікацій, особливостей розроблення освітніх програм, навчальних планів на компетентнісній основі на сьогодні відіграють дуже вагомую роль у розв'язанні проблеми стандартизації професійної освіти. Цей сегмент правових знань особливо витребуваний у системі професійної освіти, яка, на нашу думку, найбільшою мірою має бути забезпечена освітніми стандартами, оскільки саме в цій освітній ланці найбільш адекватно задекларованим вимогам реалізується компетентнісний підхід до підготовки кваліфікованих робітників (маємо на увазі орієнтацію освітнього процесу на формування професійно-практичних здатностей учнів). Як це видно з діаграми (рис. 4), 454 осіб (37,1 % із 1225 опитаних) відмітили, що вони відмінно володіють знаннями особливостей розроблення стандартів, освітніх програм, навчальних планів та ін. Досить вагомою також є частка респондентів, які означені здатності оцінили на «добре» – 39,2 % (480 осіб). Натомість 22 % (270 педагогічних працівників) оцінили ці знання як низькі та дуже низькі. Крім того, 21 респондент (1,7%) вказав, що взагалі не володіє знаннями особливостей розроблення стандартів професійної освіти, навчальних планів тощо.

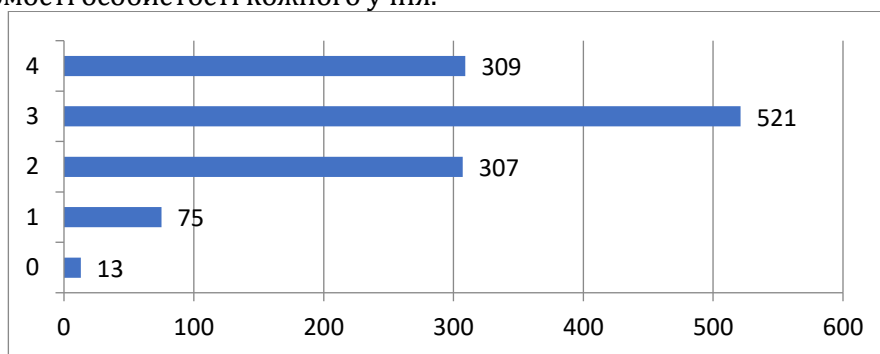
Рис. 4. Результати самооцінювання педагогічними працівниками знань щодо особливостей розроблення стандартів, освітніх програм, навчальних планів на компетентнісній основі

Імовірно, за наведеними результатами самооцінювання можна передбачити, що педагогічні працівники закладів професійної освіти не на належному рівні володіють умінями розробляти нормативні освітні документи щодо забезпечення професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників. Це припущення підтвердили результати опитування (рис. 5): лише 389 осіб із 1225 опитаних відмінно володіють умінями розробляти означені документи (31,7 %); частка осіб, які визнають, що добре вміють розробляти нормативні освітні документи складає 37,3 % (457 осіб); як низькі та дуже низькі означені уміня визнають майже третина респондентів – 29,8 % (365 осіб). До цього слід додати, що 14 осіб (1,2 %) переконані в нездатності самостійно розробляти нормативні освітні документи щодо забезпечення професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників.

Рис. 5. Результати самооцінювання педагогічними працівниками умінь розроблення нормативних освітніх документів щодо забезпечення професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників.

За рештою показників володіння педагогічними працівниками правовими знаннями й уміннями (знання з теорії держави і права, основ цивільного, трудового, сімейного, адміністративного та кримінального права; уміння формувати в учнів здатності застосування положень трудового, адміністративного і кримінального законодавства у вирішенні навчально-виробничих ситуацій; уміння забезпечувати соціально-правовий захист учасників освітнього процесу та ін.) респонденти продемонстрували подібні до щойно зазначених результатів. Натомість виняток складають результати самооцінювання педагогічними працівниками власних знань щодо теоретичних основ правового виховання, його ролі й особливостей у закладах професійної освіти і на виробництві, забезпечення правового супроводу учнів. Як це видно з рис. 6, серед опитаних педагогічних працівників (на це запитання анкети відповіли 1225 осіб). Серед них 13 осіб (1.1%) зовсім не володіють означеними знаннями і вміннями. Натомість глибоко володіють відповідними знаннями і вміннями 309 осіб (25.2%). Вважаємо, що брак теоретичних знань і вмінь правового виховання учнівської молоді прямо пов'язаний з недостатніми рівнями розвитку правової культури педагогічних працівників. На сьогодні педагоги-наставники мають чітко знати, насамперед, завдання формування правосвідомості особистості кожного учня.

Рис. 6. Результати самооцінки педагогічними працівниками знань щодо теоретичних основ правового виховання учнів

Орієнтиром правовиховного процесу в закладах професійної освіти має бути мета правового виховання майбутніх кваліфікованих робітників, яку, вслід за Г. Яворською [9], ми визначаємо як цілеспрямоване формування правосвідомості, загальної і правової культури та особистісних якостей майбутніх фахівців відповідно до загальнолюдських морально-етичних норм, виховання відповідального ставлення

до законів, конституційного обов'язку кожного. Як і в попередніх матеріалах, підкреслюємо, що для соціуму важливим є не сам по собі викладач чи майстер виробничого навчання з високим рівнем розвитку правової культури [10], а його здатності сформулювати правові переконання, навички правомірної поведінки вихованців. На ці аспекти будемо звертати увагу під час проведення експериментальної роботи, зокрема у процесі організації та здійснення формувального етапу експерименту.

У перебігу констатувального дослідження виникла необхідність вивчити ціннісні орієнтації педагогічних працівників закладів професійної освіти в контексті визначення спрямованості інтересів особистості на певну ієрархію життєвих цінностей як схильність надавати перевагу одним цінностям і заперечувати інші. Для цього попередньо засобами пілотажного дослідження було визначено основних 8 цінностей, на які найчастіше вказували респонденти. В анкеті пропонувалося вказати ранг запропонованих цінностей за ступенем їх значущості для кожного (від 1 до 8: від менш значущого до більш значущого). Результати діагностування ціннісно-мотиваційного складника особистості педагогічного працівника подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати визначення ієрархії життєвих цінностей педагогічних працівників

№ за/п	Цінність	Σ	Ранг
1	Матеріальне забезпечене життя (відсутність матеріальної скрути)	2648	V
2	Цікава робота в закладі професійної освіти	2944	III
3	Розваги (отримання задоволення, відсутність зобов'язань)	965	VIII
4	Суспільне визнання, кар'єра, повага колег	2368	VII
5	Загальна культура людини (зокрема правова культура)	2968	II
6	Свобода (самостійність вчинків, незалежність суджень, оцінок)	2640	VI
7	Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення українського народу)	2792	IV
8	Виконавська дисципліна, відповідальність	3360	I

Для унаочнення результатів ранжування цінностей педагогічними працівниками побудовано діаграму (рис. 7).

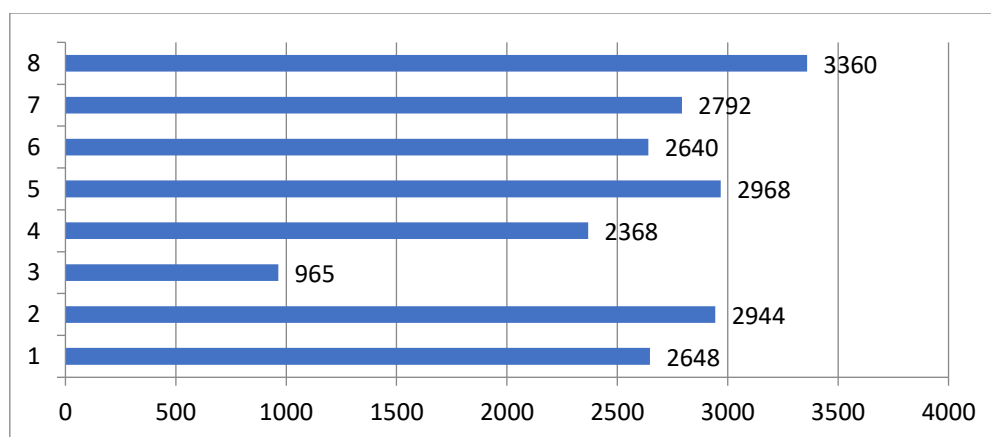
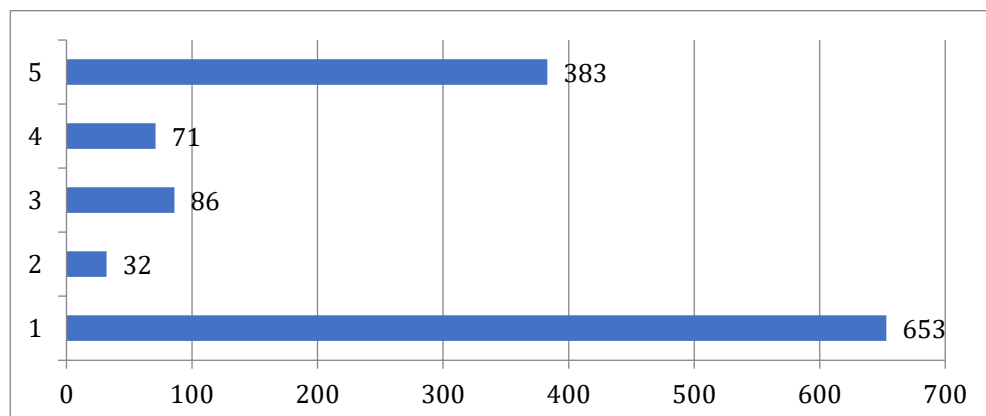

Рис. 7. Результати ранжування педагогічними працівниками життєвих цінностей

Спробуємо встановити ієрархію запропонованих для ранжування цінностей та визначити місце в ній професійно-правових орієнтацій, що формують норми поведінки педагогічних працівників закладів професійної освіти в соціумі. Як це видно з рис. 7, за результатами ранжування перше, друге і третє місця зайняли, відповідно, такі цінності: виконавська дисципліна, відповідальність; загальна культура людини (зокрема правова культура); цікава робота в закладі професійної освіти. Нагадаємо, що «виконавська дисципліна, відповідальність» відносяться до інструментальних цінностей (цінності-засоби – переконання в тому, що певний спосіб діяння з особистого і суспільного погляду є найкращим у будь-яких ситуаціях [11]); цінності, що зайняли друге і третє місце є термінальними цінностями (цінності-цілі переконання в тому, що певна мета індивідуального існування з особистого і суспільного поглядів варта того, щоб до неї прагнути [11]). Водночас в системі ранжування такій особистісній характеристиці як «розваги (отримання задоволення, відсутність зобов'язань)» респонденти відвели останнє місце. Крім того, така значуща для людини норма – «суспільне визнання, кар'єра, повага колег» – виявилася на передостанньому місці. Послугуючись тим, що [11; 12]: цінності є тими характеристиками об'єктів, які є значущими для людини; цінності ніколи не існують окремо одна від одної, вони завжди створюють певну систему; цінності, являючись елементами культури, виконують інтегруючу функцію, тим самим об'єднуючи чи роз'єднуючи людей; кожне суспільство, кожна соціальна група (зокрема педагогічні працівники закладів професійної освіти) мають свою структуру цінностей; цінності як норми поведінки людини в соціумі входять у структуру її правової культури.

Узагальнимо отримані результати у такий спосіб: а) цінності педагогічних працівників закладів професійної освіти як соціальної групи створюють певну структуру, в якій домінують просоціальні норми, характеристики, установки; б) є всі підстави вважати, що сучасні ціннісні орієнтації викладачів, майстрів виробничого навчання є тими детермінантами, які можуть забезпечити ефективний розвиток правової культури педагогічних працівників; в) коригуванням ієрархії цінностей педагогічних працівників маємо забезпечити домінування термінальних цінностей над інструментальними; г) ціннісні орієнтації педагогічних працівників мають системно й послідовно впливати на формування норм поведінки учнів, інших суб'єктів освітнього процесу.

Для нашого дослідження важливо було дізнатися, як поведуться педагогічні працівники закладів професійної освіти в ситуаціях, коли порушуються їхні права. Мова в даному разі йде про те, що саме правомірна поведінка людини, її життєдіяльність є вкрай важливим показником рівня розвитку правової культури особистості. Результати опитування відображено на діаграмі (рис. 8).

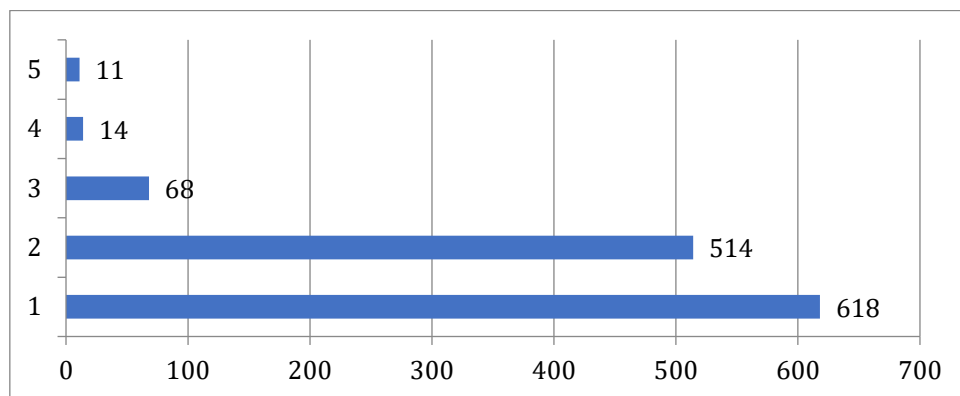

Рис. 8. Результати опитування педагогічних працівників щодо поведінки в ситуаціях, коли порушувалися їхні права

У дослідженні взяли участь 1225 педагогічних працівників закладів професійної освіти. Опитування здійснювалося у форматі online, анонімно та добровільно, що, на

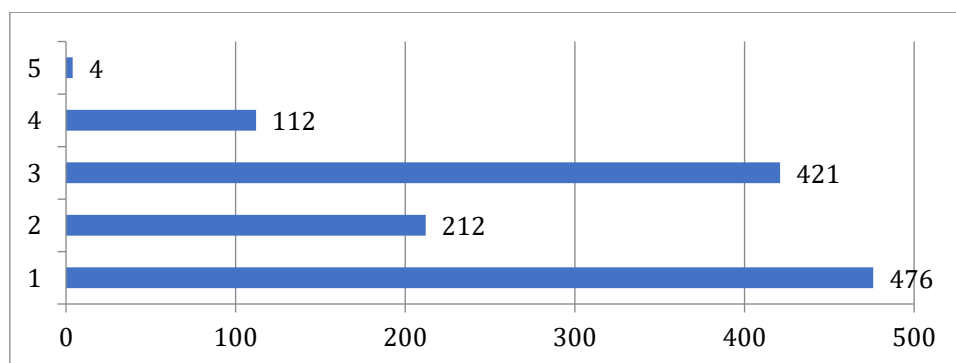
нашу думку, забезпечує об'єктивність і достовірність отриманих результатів. Зокрема 653 респондентів (53,3 %) вказали, що вони самостійно розв'язували ситуації, в яких порушувалися їхні права. Принагідно зазначимо, що за допомогою до правоохоронних органів зверталися 383 особи (31,3 %). На жаль, решта респондентів або шукали захисників де-інде, або зверталися до рідних – 157 осіб (12,8%). Взагалі нічого не робили 32 респонденти (2,6%). Природно, щойно наведені дані спонукали нас встановити причини такої поведінки педагогічних працівників закладів професійної освіти в ситуаціях, що вимагають правочинних дій. Для цього 1225 респондентам було запропоновано дати відповідь на запитання: чим, переважно, керуються педагогічні працівники у своїй правомірній поведінці. Результати опитування подано на рис. 9.

Рис. 9. Результати визначення чинників правомірної поведінки педагогічних працівників

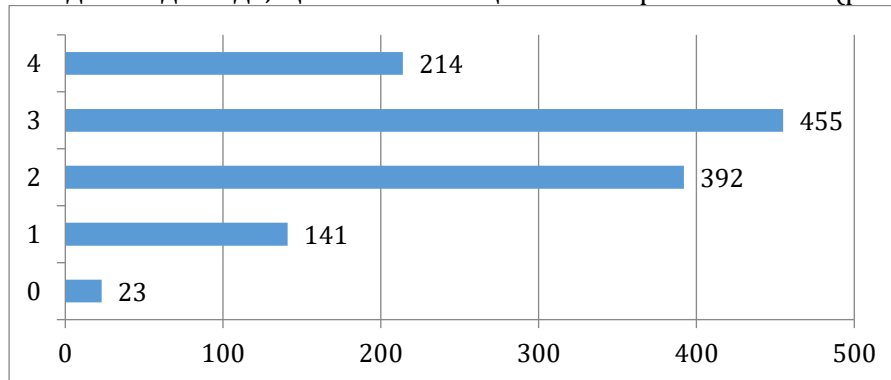
З діаграми видно, що значна частка педагогічних працівників – 618 (50,4 %) – керується правосвідомістю, правослухняністю. Особиста життєва позиція була засвідчена 514 респондентами (42%). Острах відповідальності за правопорушення відмітили 68 респондентів (5,5%). На потребу діяти «як всі» вказали 14 респондентів, що відповідає 1,2%. Проте серед опитаних є 11 осіб (0,9%) правомірною поведінкою яких спричинена острахом засудження з боку учнів та колег.

Зазначимо, що мотивація в оволодінні правовими знаннями є вкрай важливим чинником розвитку правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти. На цьому етапі дослідження вкрай важливо було встановити, якою мірою викладачі та майстри виробничого навчання виявляють інтерес до правових знань. Результати опитування педагогічних працівників щодо інтересу до опанування сучасних правових знань унаочнено на рис. 10.

Рис. 10. Результати визначення інтересу педагогічних працівників до сучасних правових знань

Результати опитування свідчать, що значна частка опитаних педагогічних працівників (17,5%) відмінно володіють сучасними знаннями основ освітнього, цивільного, трудового, сімейного, адміністративного та кримінального права. Третина респондентів (37,2% – 455 особи) вказали, що, на жаль, вони лише цікавляться основними законодавчими та нормативними актами в галузі освіти, документами, що регулюють права та обов'язки учасників освітнього процесу. Інколи виявляють незначний інтерес до сучасних норм освітнього, цивільного, трудового, сімейного, адміністративного та кримінального права 392 респондента – 32%. Відмітимо, що 11,5% із числа опитаних 1225 осіб дуже рідко переглядають закони, законопроекти, зовсім не мають юридичної літератури, не зберігають такі документи в комп'ютері та ін. Окрім того, 1,8% респондентів дали відповідь, що їх зовсім не цікавлять правові знання (рис. 11).

Рис. 11. Результати знань педагогічних працівників з теорії держави і права, основ цивільного, трудового, сімейного, адміністративного та кримінального права

Для нашого дослідження потрібно було також в'яснити рівень сформованості потреби педагогічних працівників закладів професійної освіти в сучасних правових знаннях. Відповіді 1225 респондентів на запитання «Чи відчуваєте ви потребу в сучасних правових знаннях?» розподілилися таким порядком (табл. 2): цілком позитивну відповідь дали 47,6 % опитаних (583 особи); інколи відчувають таку потребу в сучасних правових знаннях 45,2 % респондентів (553 особи); у 5,4 % опитаних педагогічних працівників (66 осіб) вкрай рідко виникає потреба в сучасних правових знаннях; ніколи не відчували потребу застосувати сучасні правові знання 20 респондентів (1,6 %); інколи виникають професійно-правові ситуації, коли такі знання потрібні – 3 (0,2%)

Таблиця 2

Результати дослідження потреби педагогічних працівників у сучасних правових знаннях

№ за/п	Показник	Частка опитаних, %
1	«Так, потребу в сучасних правових знаннях відчуваю постійно, такі знання повсякчас необхідні при вирішенні професійно-правових ситуацій»	47,6
2	«Іноді виникають такі професійно-правові ситуації, коли такі знання потрібні»	45,2
3	«Потреба в застосуванні сучасних правових знань виникає вкрай рідко»	5,4
4	«Ніколи не відчував(ла) потребу застосувати правові знання у своїй професійно-педагогічній діяльності»	1,6
5	«Інколи виникають професійно-правові ситуації, коли такі знання потрібні»	0,2

З огляду на зазначене, можна констатувати, що правомірна поведінка педагогічних працівників, їх правочини прямо корелюють зі сформованістю у викладачів, майстрів виробничого навчання інтересів до правових знань, потреб в опануванні новітніми знаннями в галузі освітнього, екологічного, адміністративного, трудового, сімейного та ін. права (і, таким чином, з розвиненістю ціннісно-мотиваційного компонента правової культури).

За дослідженнями учених [13; 14; 15; 16], з формуванням правової компетентності, правової культури особистості розвиваються і вдосконалюються особистісні якості й характеристики людини. Зокрема, досліджуючи систему безперервної професійно-правової підготовки інженерів-педагогів, Д. Коваленко до таких якостей відносить: законослухняність, правосвідомість, відповідальність, ретельність, дисциплінованість, наполегливість, рішучість тощо [13]. Подібний підхід до особистісної складової правової компетентності декларує Я. Кічук, акцентуючи увагу на наполегливості особи у збагаченні власного правореалізаційного, правозахисного досвіду, правової активності, ініціативності особистості в її самовдосконаленні.

Для визначення ставлення педагогічних працівників закладів професійної освіти до основних особистісних властивостей, що входять у структуру правової культури викладачів, майстрів виробничого навчання, було проведено ранжування респондентами таких якостей, як: законослухняність, вимогливість до себе, самокритичність, правова принциповість, справедливість, а також зарозумілість, лицемірство та самолюбство (табл. 3). Зауважимо, що оскільки кількість респондентів у вивченні значущості тих чи інших якостей для педагогічних працівників була різною (від 1102 осіб до 1240 осіб), місце в системі ранжування визначалося за середнім рангом.

Природно, передусім нас цікавило ставлення педагогічних працівників до таких професійно-правових якостей, як: законослухняність (*поважливе ставлення до нормативності взагалі і регламентованості поведінки людини в суспільстві як наявності певних обмежень, рамок, за які людина не повинна виходити* [13, с. 268]); правова принциповість (*моральна якість людини, що дістає вираз у послідовному додержанні й обстоюванні правових переконань та принципів*); справедливість (*самовияв, самосвідомість права і одночасна оцінка всього неправового; вищий принцип людського життя: не всім одне і те ж, а кожному розмірне* [17]); вимогливість до себе (який має великі потреби, запити, не задовольняється будь-чим; домагається ретельного виконання, здійснення чогось та ін.).

Таблиця 5.3

Результати ранжування педагогічними працівниками особистісних якостей

№ за/п	Особистісна якість	Сума рангів	Кількість опитаних	Середній ранг	Місце в ранжуванні
1	Зарозумілість	4859	1103	4,40	VI
2	Вимогливість до себе	8850	1215	7,28	III
3	Законослухняність	8903	1206	7,38	II
4	Самокритичність	8371	1206	6,94	V
5	Правова принциповість	7700	1102	6,98	IV
6	Справедливість	9321	1209	7,70	I
7	Лицемірство	2522	1173	2,15	VIII
8	Самолюбство	3857	1240	3,11	VII

Як свідчать дані табл. 3, найбільш значущою для педагогічних працівників закладів професійної освіти є справедливість. Респонденти одностайні в тому, що повсякчас кожному слід діяти правомірно, відповідно до загальних і рівних вимог

права: середній ранг цієї якості найбільший серед восьми запропонованих для ранжування – 7,70. Поважливе ставлення до права, регламентованість поведінки людини в суспільстві – на другому місці із середнім рангом 7,38. Третє місце за значущістю посідає така якість особистості як вимогливість до себе (7,28). Цілком слушно, на нашу думку, що майже однакові середні ранги набрали такі якості, як «правова принциповість» (6,98) і «самокритичність» (6,94): відповідно, вони посіли четверте і п'яте місця в системі ранжування. Очікуваними виявилися дані щодо значущості для педагогічних працівників таких якостей, як «зарозумілість», «самолюбство» і «лицемірство»: вони посіли шосте (середній ранг 4,4), сьоме (середній ранг 3,11), восьме (середній ранг 2,15) місце відповідно.

Означене спонукає до висновку про те, що такі домінуючі професійно-правові якості, як справедливість, законслухняність, правова принциповість, вимогливість до себе є найбільш значущими для педагогічних працівників закладів професійної освіти. Погоджуючись із Д. Коваленком [13], Я. Кічуком [15] та Г. Яворською [9] в тому, що основою розвитку правової культури є правосвідомість особистості (а отже, саме правосвідомість (сукупність оціночних думок та настанов, що визначають ставлення суб'єктів соціальних відносин (соціальних груп, страт, окремого громадянина або суспільства загалом) до права й чинного законодавства, а також практика його застосування, правових (або неправових) звичаїв, ціннісних орієнтацій, які регулюють людську поведінку в юридично значущих ситуаціях [18]) детермінує розвиток інших професійно-правових якостей особистості), ми провели дослідження вияву правосвідомості педагогічних працівників закладів професійної освіти у відповідях на запитання: «Коли б хто-небудь із Ваших колег задумав щось протиправне, як би Ви вчинили?». Зауважимо, що добровільність участі в опитуванні, анонімність відповідей, значний обсяг вибірки мали забезпечити об'єктивність отриманих результатів (рис. 12).

Рис. 12. Результати відповідей педагогічних працівників на запитання: «Коли б хто-небудь із Ваших колег задумав щось протиправне, як би Ви вчинили?»

Усього в дослідженні взяли участь 1225 осіб. Відповіді розподілилися таким порядком: 88,4 % (1083 особи) переконані, що вони спробували б переконати колегу не робити протиправних дій; 6,7 % (83 особи) про такі наміри колеги по роботі повідомили б адміністрацію закладу професійної освіти; лише 2,1 % (25 осіб) звернулися б до правоохоронних органів; 2,8 % (34 особи) відповіли, що вони не стали б перешкоджати протиправним діям колеги.

5. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, результати констатувального етапу експерименту свідчать, що важливу роль в особистому і громадському житті педагогічних працівників закладів професійної освіти відіграють їхні правові знання і вміння, ставлення до правоосвіченості, володіння ними інноваційними методиками і технологіями правового виховання учнівської молоді. Водночас педагогічні працівники засвідчили недостатній рівень володіння знаннями конституційного права України, умінь застосовувати правові норми в повсякденному житті. У той же час більшість педагогічних працівників закладів професійної освіти задовільно володіють положеннями освітнього права, знаннями особливостей розроблення стандартів, освітніх програм, навчальних планів, а також мають знання і вміння з правового виховання учнівської молоді.

За результатами ранжування педагогічними працівниками особистісних якостей перше, друге і третє місця зайняли, такі цінності: виконавська дисципліна, відповідальність; загальна культура людини (зокрема правова культура); цікава робота в закладі професійної освіти. Це свідчить про те, що означені цінності педагогічних працівників закладів професійної освіти позитивно впливають на формування норм поведінки учнів та інших суб'єктів освітнього процесу.

Встановлено, що важливим чинником розвитку правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти є мотивація в оволодінні ними правовими знаннями. Водночас лише 17,5% з опитаних педагогічних працівників відмінно володіють сучасними знаннями основ освітнього, цивільного, трудового, сімейного, адміністративного та кримінального права. Це свідчить про необхідність цілеспрямованого розвитку правоосвіченості, правосвідомості, правових переконань педагогічних працівників, а, отже, підтверджують достовірність отриманих результатів.

До напрямів подальших досліджень віднесено: теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності педагогічної системи розвитку правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти; визначення перспектив розвитку правової культури педагогічних працівників закладів освіти.

6. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / REFERENCES (TRANSLITERATED)

1. Загвязинский, В.И. та Атаханов, Р.С., 2005. *Методология и методика дидактического исследования*. Москва : Академия.
2. Шилова, М.И., 1990. *Учителю о воспитанности школьников*. Москва: Педагогика.
3. Маврина, И.А. та Мотышева А.А., 2006. Проектирование системы критериальных оценок эффективности деятельности профессиональных объединений педагогов как субъекто в развития образовательного учреждения. *Прикладная психология и психоанализ*, 4, с. 30-39.
4. Ашеро́в, А.Т., Логвиненко, В.Г. та Федоров, И.В., 2007. *Развитие познавательной самостоятельности студентов при изучении дисциплин компьютерного цикла*. Харьков: Украинская инженерно-педагогическая академия.
5. Заболотний, О.А., 2010. *Педагогічні умови формування дидактичної компетентності майбутніх викладачів вищих аграрних навчальних закладів*. Кандидат наук. Національний університет біоресурсів і природокористування України.

6. Лузан, П. Г., Сопівник, І. В. та Виговська, С. В. 2016. *Методологія та організація науково-педагогічних досліджень*. Київ: ЦП «Компринт».
7. Мося, І.А., 2013. *Формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників у процесі загальноосвітньої підготовки*. Кандидат наук. Національний авіаційний університет України.
8. Радкевич, В. О., 2007. Концептуальні підходи до розвитку професійної освіти в Україні. *Управління якістю професійної освіти*. с. 129-132.
9. Яворська, Г. Х., 2006. Громадянське та правове виховання студентів вищого навчального закладу. *Виховна робота зі студентською молоддю*, с. 79-84.
10. Радкевич, О. П., 2015. *Розвиток правової компетентності педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів*. Київ: ТОВ «НВП Поліграфсервіс».
11. Рокич, М., 1973. Природа человеческих ценностей. *Свободная пресса*, 5, с. 20-28.
12. Вебер, М., 1990. *Избранные произведения*. Москва: Прогресс.
13. Коваленко, Д., 2015. *Теоретико-методичні основи системи неперервної професійно-правової підготовки інженерів-педагогів*. Доктор наук. Українська інженерно-педагогічна академія.
14. Кічук, Я. В., 2002. *Соціально-педагогічні умови формування правосвідомості майбутніх учителів у педагогічних коледжах*. Кандидат наук. Ізмаїльський державний гуманітарний університет.
15. Кічук, Я. В., *Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутнього соціального педагога в умовах університетської педагогічної освіти*. Доктор наук. Південноукраїнський національний педагогічний університет. Імені К. Д. Ушинського».
16. Радкевич, О., 2015. Правова компетентність педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів у частині цивільного судочинства. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України*, 9, с. 95-102.
17. Погребняк, С. П., 2015. Справедливість як принцип права. *Філософія права і загальна теорія права*, 1-2, с. 257-268.
18. Калиновський, Ю. Ю. 2008. *Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність*. Харків: Право.

LEGAL CULTURE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL WORKERS IN VOCATIONAL EDUCATION INSTITUTIONS: RESULTS OF EXPERIMENT

Oleksandr Radkevych,

Candidate of Legal Sciences,

Senior Research Fellow, scientific and organizational department

Institute of vocational education and training of the NAES of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2648-5726>

mr.radkevych@gmail.com

Abstract The paper describes the program and the progress of the experiment on the development of legal culture of pedagogical workers of vocational education institutions. Analysis of the obtained results in the following levels of legal culture development of the pedagogical staff is also presented: high, sufficient, medium, low. Previously documented results of survey of pedagogical employees about their knowledge of basic legal concepts, principles of constitutional law of Ukraine; use of legal norms in everyday life; knowledge of the basic concepts of educational law, basic legislation and normative acts in the field of

education, regulating the rights and obligations of participants in the educational process; development of standards, educational curricula and curricula on competence basis. Revealed results of self-evaluation by teachers of skills of development of normative educational documents on provision of professional training of future skilled workers as well as theoretical foundations of pupils' legal education. Previously documented hierarchy of life values of pedagogical workers of vocational education institutions (material support, interesting work in the institution of vocational education, entertainments (satisfaction, absence of obligation), public recognition, career, respect of colleagues, general culture of the person (in particular legal culture), freedom (independence of actions, independence of judgments, assessments), happiness of other people, performing discipline, responsibility).

The results of estimation of the pedagogical staff of their own behavior in situations when their rights were violated; identification of factors of legitimate behavior of pedagogical employees and their interest in modern legal knowledge are presented. The needs of pedagogical employees in legal knowledge are substantiated; the results of ranking of their personal qualities are analyzed (demanding of oneself, obedience to self-criticism, legal integrity, justice, as well as arrogance, hypocrisy, selfishness). The conclusion is about insufficient high level of legal culture of pedagogical workers of vocational education institutions, which creates the need for purposeful development of law-education, justice, legal beliefs, etc.

Keywords: legal culture; pedagogical employees; vocational education establishments; initial stage of the experiment; self-evaluation.

REFERENCES (TRANSLITERATED)

1. Zagvjazinskij, V.I. ta Atahanov, R.S., 2005. *Metodologija i metodika didakticheskogo issledovanija*. Moskva : Akademija.
2. Shilova, M.I., 1990. *Uchitelju o vospitannosti shkol'nikov*. Moskva: Pedagogika.
3. Mavrina, I.A. ta Motysheva A.A., 2006. Proektirovanie sistemy kriterial'nyh ocenok jeffektivnosti dejatel'nosti professional'nyh ob"edinenij pedagogov kak sub"ekto v razvitija obrazovatel'nogo uchrezhdenija. *Prikladnaja psihologija i psihoanaliz*, 4, s. 30-39.
4. Asherov, A.T., Logvinenko, V.G. ta Fedorov, I.V., 2007. *Razvitie poznavatel'noj samostojatel'nosti studentov pri izuchenii disciplin komp'juternogo cikla*. Har'kov: Ukrainskaja inzhenerno-pedagogicheskaja akademija.
5. Zabolotnyi, O.A., 2010. *Pedahohichni umovy formuvannia dydaktychnoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv vshchychk ahrarnykh navchalnykh zakladiv*. Kandydat nauk. Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy.
6. Luzan, P. H., Sopivnyk, I. V. ta Vyhovska, S. V. 2016. *Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovo-pedahohichnykh doslidzhen*. Kyiv: TsP «Kompynt».
7. Mosia, I.A., 2013. *Formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv u protsesi zahalnoosvitnoi pidhotovky*. Kandydat nauk. Natsionalnyi aviatsiinyi universytet Ukrainy.
8. Radkevych, V. O., 2007. Kontseptualni pidkhody do rozvytku profesiinoi osvity v Ukraini. *Upravlinnia yakistiu profesiinoi osvity*. s. 129-132.
9. Iavorska, H. Kh., 2006. Hromadianske ta pravove vykhovannia studentiv vshchoho navchalnogo zakladu. *Vykhovna robota zi studentskoiu moloddu*, s. 79-84.
10. Radkevych, O. P., 2015. *Rozvytok pravovoi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv*. Kyiv: TOV «NVP Polihrafservis».

11. Rokich, M., 1973. Priroda chelovecheskih cennostej. *Svobodnaja pressa*, 5, s. 20-28.
12. Veber, M., 1990. *Izbrannye proizvedenija*. Moskva: Progress.
13. Kovalenko, D., 2015. *Teoretyko-metodychni osnovy systemy nepererвної profesiino-pravovoi pidhotovky inzheneriv-pedahohiv*. Doktor nauk. Ukrainська inzhenerno-pedahohichna akademiia.
14. Kichuk, Ya. V., 2002. *Sotsialno-pedahohichni umovy formuvannia pravosvidomosti maibutnikh uchyteliv u pedahohichnykh koledzhakh*. Kandydat nauk. Izmail'skyi derzhavnyi humanitarnyi universytet.
15. Kichuk, Ya. V., *Teoretychni i metodychni zasady formuvannia pravovoi kompetentnosti maibutnoho sotsialnoho pedahoha v umovakh universytetskoї pedahohichnoї osvity*. Doktor nauk. Pivdenoukrajnskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet. Imeni K. Ushynskoho».
16. Radkevych, O., 2015. Pravova kompetentnist pedahohichnykh pratsivnykiv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv u chastyni tsyvilnoho sudochynstva. *Naukovyi visnyk Instytutu profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy*, 9, s. 95-102.
17. Pohrebniak, S. P., 2015. Spravedlyvist yak pryntsyp prava. *Filosofii prava i zahalna teoriia prava*, 1-2, s. 257-268.
18. Kalynovskyi, Yu. Yu. 2008. *Pravosvidomist ukrajnskoho suspilstva: geneza ta suchasnist*. Kharkiv: Pravo.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2020-28-393-403>
УДК 378.091.31.04

Скотна Надія Володимирівна,
доктор філософських наук, професор кафедри
загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка,
Дрогобич, Україна.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2929-8926>
skotna@ukr.net

Лялюк Галина Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології діяльності в особливих у ORCID ID: мовах
Львівського державного університету внутрішніх справ
Львів, Україна.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4819-6247>
gala_psycholog@ukrnet.net

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті актуалізовано проблему особистісно-орієнтованого підходу до реалізації індивідуальної освітньої траєкторії здобувача вищої освіти. Наголошується, що особистісна парадигма вищої освіти стала однією з домінуючих у сучасний період розвитку українського суспільства системою методолого-теоретичних норм і стандартів та аксіологічних критеріїв, що розкривають характерологічну цілісність освітньо-виховного процесу ЗВО та